

Коваль-Фучило І. М.,

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики
та етнології імені М. Т. Рильського НАН України

**ЛЕКСИКА ДЛЯ НОМІНАЦІЇ СПОСОБУ ПЕРЕСЕЛЕННЯ
ІЗ ЗОН ЗАТОПЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УСНИХ СПОГАДІВ
ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ)**

Стаття присвячена аналізу лексики на позначення способу переселення із зон затоплення у зв'язку із будівництвом ГЕС в Україні на Дніпрі і на Дністрі. Це продовження студій переселенської лексики, що її використовують оповідачі у своїх спогадах і яка репрезентує вербальний образ примусового переселення. Номінація у спогадах розкриває особливості бачення пережитої події її учасниками, класифікує набутий досвід. Назви способу переселення можна поділити на дві основні групи: народна номінація й офіційна номінація. Перша група передає переживання людей унаслідок втрати дому, землі, громади, села, а друга подає нейтральне ставлення до події переселення і затоплення села. В інших номінативних групах (назви причини переселення, локусів, персонажів) такий поділ на народну й офіційну лексику був менше актуальний, слабше виявлений у спогадах.

Ключові слова: *номінація, мовна картина світу, примусові переселення, затоплення, номінація способу переселення.*

Пропонована стаття присвячена з'ясуванню мовної картини світу і реконструкції системи цінностей у світогляді людей, які були примусово переселені із зон затоплення водосховищами у зв'язку із будівництвом гідроелектростанцій. Об'єктом дослідження є система номінації основних семантичних складових в усних спогадах оповідачів. Саме мова, а точніше номінативні конструкції різних типів (лексеми, словосполучення, ідіоми, фразеологізми, описові сполуки), які функціонують у спогадах переселенців, а також їхніх сусідів, становлять переселенську лексику, яка репрезентує вербальний образ примусового переселення. Номінація у спогадах розкриває особливості бачення і «прочитання» пережитої події її учасниками, класифікує набутий досвід. Номінація є результатом «творчої діяльності людини, засобом формування, об'єктивації досвіду» [1, с. 96]. Увага до номінації дає змогу встановити, що й наскільки в описуваній історії притягує увагу оповідачів. Йдеться про так звану номінативну щільність, коли для певних явищ характерна «густа» номінація, а для інших малочисельна.

У пропонованій статті ми підходимо до мови як до «феномену національної самоідентифікації», як до «вербалізованого вияву ментальності народу, стрижня національної культури». Мова «відтілює універсальні логічні закони людського пізнання, мислення» [1, с. 95]. Закономірно, що схожий життєвий досвід певних соціальних груп формує відповідну номінацію реалій і явищ пережитої події. У нашому випадку такою групою є переселенці, які компактно проживають на виділеному для них місці.

Студія написана на матеріалі власних інтерв'ю авторки, записаних у 2012–2014 роках від переселенців у Полтавській, Кіровоградській, Черкаській, Хмельницькій областях.

У спогадах про примусове виселення людей через затоплення територій можна виділити такі лексико-семантичні групи найменувань: номінація події, номінація причини переселення, номінація локусів, номінація персонажів, номінація способу переселення. Пропоновані групи містять відповідні лексичні парадигми, лексико-синонімічні ряди, описові конструкції, фразеологічні одиниці. У пропонованій статті ми проаналізуємо лексику для номінації способу переселення.

Усю аналізовану лексику можна поділити на дві основні групи: народна й офіційна:

I. [Народна номінація]

1. [Руйнування хати]:

- Валять; завалив хату; завалили; повалили, розвали хату; порозвалювали всьо чисто;

- Ламать;

- Розбивать; розрівняй; розбирали; розбирай; розібрали; розтягнуть; розгорнуть хату;

- Руйнувати; зруйнувати свою хату;

2. [Ліквідація саду]:

- Вирубати сад; повирубували;

- Покорчувати;

- Сади випиляли, попиляли;

- Повигачували всі дерева.

II. [Офіційна номінація]

Освободить под затопленіє; [села] припинили існування; очистить площадку; зачистка дна майбутнього водосховища.

Стислі розповіді наших оповідачів про подію переселення – це констатація факту, що треба було зруйнувати свою хату, нову чи стару, і побудувати новий дім на вибраному чи виділеному місці поселення: /– Ви народилися в Конилівці, а тут як опинилися?/ – Переселилася сюди. / – А чому? / – Из-за води. Нас виселяли. / – Що ви пам'ятаєте про ту подію? / – Та ж вони... шо... Воду піднімали тай нас виселили. / – Як то було? / Прийшли, повигачували всі дерева, все чисто, сказали строїтися... Повирубували, порозвалювали всьо чисто та й всьо. Хто мав гроші – той строївся, а хто бідний... там позичив – там віддав, там позичив – там віддав (ТОС); /– А за то переселення – розкажіть, що ви пам'ятаєте? / – Як переселяли нас? Дали... воно це – я вже забуваю, вже я не скажу того, шо треба. Дали по пересилці і грошину трохи, так як на шіфр, хату вкрить. Переселили і все. Ми тут строїлися, там розвалили, ту хатку стару. Порозвалювали, поперевозили все сюди (ОЄП). Отже, коротко кажучи, переселення – це зруйнувати хату, точніше не лише хату, а й цілий маєток, тобто і садок, і допоміжні господарські будівлі тощо і побудувати нову оселю, а також облаштувати своє господарство. У цих двох пов'язаних сюжетах – руйнування і будова – насиченішою, із високим ступенем варіативності, значно цікавішою є лексика на позначення руйнування. Можна з певністю стверджувати, що це руйнування істотно глибше закарбувалося в пам'яті респондентів, аніж будівництво на переселеному місці.

В інших номінативних групах (назви причини переселення, локусів, персонажів) такий поділ на народну й офіційну лексику був менше актуальний, слабше виявлений у спогадах. Народна термінологія способу переселення актуалізує семантику знищення, руйнування, а офіційна – дуже стримана, можна сказати метафорична, у ній відчутна спроба нейтралізувати справжню суть події. Ця невідповідність, лукавість, байдужість офіційної номінації, у якій знецінено переживання людей через втрату рідного простору, осмислена і вербалізована у розповідях: *І він знімається з того участка і уходит. Яке в його остається впечатленіє на душі?! Шоб він всю жизнь його робив, сажав, а вони приїхали – їм всьо равно, їм надо освободить под затопленіє (БВІ).*

Валять; завалив хату; завалили; повалили; розвали хату; порозвалювали всьо чисто. Поширеними назвами руйнування дому є

лексеми, утворені від кореня -вал- : *Сказали нам забиратися. /.../ Хати повалили (ГНІ); Під'їжджав бульдозер, завалив хату – і всьо (БАП); Ми тут строїлися, там розвалили, ту хатку стару. Порозвалювали, поперевозили все сюди (ОЄП); Вже почали хати валити (РНА); Тато небожчик розволновалися, бо трактор вже прийшов і зачепив їден вугол – вже ввалив хату. Вони розволновалися, інсульт зробився – вмер (ЛПО); Завалили тай усе! (БАП).* Найчастіше ці номінативи утворені префіксальним способом (за-, по-, роз-), іноді наявна мультипрефіксація (*порозвалювали*).

Ламать. Жалко було ламать хату. Дуже, дуже жалко було ламать хату (ЧМЛ); А тут пересилка почалась. Оп'ять треба ламать (БВІ). Трапляються і похідні лексеми, як і в попередньому випадку, також утворені префіксальним способом: *Рано дуже почали перебудову: церкви поламали, от (ЧМЛ).*

Лексеми із коренем -лам- у спогадах вжито також у переносному значенні для характеристики складних життєвих перипетій: *Школа моя переламана, перетоптана. Я успів закінчить чотири класи. Уже четвертий почав при німцях, при німецькій власті тут (ЧМЛ).*

Розбивать; розрівняй; розбирали; розбирай; розібрали; розтягнуть; розгорнуть хату. Серед усіх номінативних одиниць для позначення способу переселення найбільше лексем – дієслів із префіксом роз-, розі-: *Там розвалили, ту хатку стару. Порозвалювали, поперевозили все сюди (ОЄП); То була здоровенна міцна хата. Насилу хлопці її розвалили. Розвалили, склали. Слупи такі дубові деревляні. Стеля – з дошок дубових. Всьо то розібрали, на купу, на машину і вивезли сюди (ВГП); Там розібрали, сюди перевезли, його треба складать, усе робить йому (ВГВ); Там розібрала, а тут построїла. Ми ж тоже там построїлися, де ми жили, то тоже построїлися батьки, а тоді пересилка. То там же ж ту хату розібрали, то кое-шо сюди перевезли. Все до грама. Ми з того куту перевезли, – не осталося там нічого (ЮНС); Треба хату турну'ть, бо не дадутъ же документ. І розгорну'ть (ЯГП).*

Досить часто з метою посилення впливу на слухача оповідачі вживають кілька дієслів-синонімів на позначення факту ліквідації дому, садиби: *Усе гарне – розбий, розрівняй, розвали і зрівняй із долі'вкою (КАФ).*

Руйнувати; зруйнувати свою хату. Це ж умови які були переселення: згідно з умов переселення, ти повинен сам був

зруйнувати свою хату, ти повинен вирубати в своєму садку всі дерева, бо частину компенсації, яку тобі давали за втрату, вони просто не видавалися на самому початку, блокувалися для того, що коли комісія підпише документ, що ти все це зробив, можеш з собою забирати все до камінця, можеш спалити дерева, в залежності від твоїх потреб. Але ти повинен стіни кинути, зруйнувати, ти повинен дерева забрати всі, і тоді комісія підпише певний документ, і тоді тобі вернуть ту частинку грошей (ГТВ); Самому руйнувати хату, самому вирубувати дерева в своєму садку для людей старшого покоління – це було на рівні смерті (ГТВ). Лексеми руйнувати, зруйнувати траплялися найчастіше в оповідачів, які мають вищу освіту, у людей, які мають професійний інтерес до історичного факту переселення і затоплення села.

[Ліквідація саду]: вирубати сад; повирубували; покорчувати; сади випиля'ли, попиляли; повигачували всі дерева. У підборі номінації для озвучення факту ліквідації саду, плодкових дерев діють ті самі механізми, що й у номінації руйнування хати: підбір відповідних слів із семантикою знищення, мультипрефіксація, нанизування синонімічних присудків: Повигачували всі дерева, все чисто, сказали строїтися. Повирубували, порозвалювали всьо чисто та й всьо (ТОС); Там цілі дерева були, пеньки. То ж попиляли (ПІМ); Садок покорчували (ЛГІ); Дерево повирубували всьо, яке в кого було. Всьо чисто повирубували (ГНІ). Оповідачі із гіркотою непоправної втрати описують знищені сади й ліси: Такі там ліса були! Сосни – самі пеньки, дерево забране. Сади випиля'ли. Лежали сади: яблуні, груші. Но воно неубране, воно так потопилося. Куди ж люди будуть перебирать його? Як там люди жили гарно, а море, поставили море (ГМІ).

[Офіційна номінація]: Освободить под затопленіє; [села] припинили існування; очистить площадку; зачистка дна майбутнього водосховища. Народне й офіційне найменування способу переселення дуже чітко виявляє дві протилежні стратегії оцінювання події, формування її образу. Так, неофіційна номінація актуалізує семантику руйнації, знищення, втрати; водночас у творенні офіційних номінативів використано лексеми із нейтральною семантикою чи навіть із позитивною семантикою на позначення майбутніх змін: очистити, звільнити: Треба було очистити дно (НОГ); В 1975–[19]76 роках вирубали дерева. Це була перша зачистка дна майбутнього водосховища (ГТВ).

Саме невідповідність і лукавство офіційної термінології обіграно у цьому фрагменті: *І приїжджає бульдозер і починає ті дерева викорчовувати! І він знімається з того участка і уходить /.../ він [дід Петро] всю жизнь його робив, саджав, а вони приїхали – їм всьо равно, їм надо "освободить под затопление" (БВІ). Отже, оповідач обурює те, що руйнівні і для навколишнього середовища, і для людської психіки процеси знищення будинків, садів, маєтків, лісів та інших природних урочищ названо звільненням або очищенням.*

Переважає більшість оповідачів оцінюють переселення негативно, як величезну невинуватну втрату. Лише один респондент оцінив цю подію позитивно: */– А як вас переселяли?/ – Як переселяли? Переселяли. Така була державна політика, спеціально займалися люди, видавали частину грошей. Будували хати і давали допомогу. Виділяли там... ну, вже тоді не солом'яні були, бо після війни погорілі були хати, мало залишилось після війни, що були не спалені. А коли пішла перестройка, то строїлися, і багато було під соломою. А тоді трохи і держава дала, і люди вже трохи оговталися після війни, то почали вже трохи краще і будуватися, і вже під шіфр, під метал. Металом накривали (МІЛ). Оповідач послідовно створює позитивний образ переселення, де колишнє місцепроживання пов'язується із погорілими оселями, відсутністю цивілізації, а нове місце характеризується лише позитивними прикметами. Така стратегія вербалізації події особливо рельєфно вимальовується через номінацію способу переселення: */– А було таке, що треба було самому свою хату зруйнувати?/ – Обов'язково. Знести просто. Тоді держава виплачувала гроші, остачу. / – А що треба було з тим зробити? / – Забрати, очистити площадку. А тоді хати були такі, не кірпичні (МІЛ). Інформанта не задовільняє слово зруйнувати – він вважає за потрібне назвати цей процес *знести просто*, і далі він також вживає нейтральні лексеми *забрати, очистити площадку*. Далі оповідач уточнює, що зробити це не було важко, бо хати були не цегляні, а глиняні [2]. Наведений приклад яскраво демонструє залежність номінації від стратегії оповіді й способу презентації історичної події.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 94–103.
2. Коваль-Фучило І. Біографічний нарратив: чоловічий варіант презентації досвіду примусового переселення із зони затоплення. *Міфологія і фольклор*. 2016. № 3–4. С. 35–47.

Список затоплених сіл

Бакота, Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Жовніно Градизького р-ну Полтав. обл.,
Калабарок Новоєгорівського р-ну Кіровоград. обл.,
Конилівка, Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Морозівка Глобинського р-ну Полтав. обл.,
Наддністрянка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.,
Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл.,
Скородистик, частково затоплене, колишній Іркліївський р-н, Полтав. обл.,
нині Черкаська обл.

ІНФОРМАНТИ

БАП — Бережний Андрій Петрович, 1950 р.н., переселенець, нар. у с. Морозівка
Запис у с. Новоселівка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 19.05.2012.

БВІ — Бугаєнко Василь Іванович, 1941 р. н., переселенець, нар. у с. Пеньківка
Запис у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.

ВГП — Василюшина Ганна Петрівна, 1927 р.н., переселенка, нар. у с. Бакота,
Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.

ГНІ — Горбняк Надія Іванівна, 1934 р.н., нар. у с. Бакота Запис у с. Гораївка
Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 19.07.2014.

ГТВ — Горбняк Тарас Васильович, 1945 р.н., переселенець, вища освіта, нар.
у с. Бакота Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 18.07.2014.

КАФ — Кам'янська Анастасія Федорівна, 1932 р. н., нар. у с. Жовніно
Градизького р-ну Полтав. обл. з 1959 р живе у с. Підгірне Кременчуцького р-ну
Полтав. обл. Запис у с. Підгірне 20.05.2012.

ЛГІ — Литвинюк Галина Іллівна, 1964 р.н., нар. у с. Каштанівка Кам'янець-
Подільського р-ну Хмельн. обл. Запис у с. Гораївка цього ж району 20.07.2014.

МІЛ — Манько Іван Лукович, 1948 р.н., переселенець, нар. у с. Скородистик.
Запис у с. Скородистик 31.07.2014.

НОГ — Никуляк Олександр Григорович, 1926 р.н., переселенець, нар.
у с. Конилівка, бухгалтер. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну
Хмельн. обл. 18.07.2014.

ОЄП — Онищенко Євдокія Петрівна, 1928 р.н., переселенка, нар.
у с. Скородистик. Запис у с. Скородистик 1.08.2014.

ПІМ — Поїздник Іван Михайлович, 1959 р.н., нар. у с. Хрущівка
Золотоніського р-ну Черкас. обл., учитель. Запис у с. Скородистик 29.07.2014.

РНА — Рибак Надія Андріївна, 1962 р.н., нар. у с. Бакота. Запис у с. Гораївка
Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 26.07.2014.

ТОС — Трофимчук Ольга Семенівна, 1949 р.н., нар. у с. Конилівка. Запис
у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл. 21.07.2014.

ЧМЛ — Чепинога Михайло Логвинович, 1929 р.н., нар. у с. Скородистик,
колишній голова сільради, учитель, директор школи. Запис у с. Скородистик
19.08.2014.

ЮНС — Юхно Ніна Семенівна, 1952 р.н., переселенка, нар. у с. Скородистик.
Запис у с. Скородистик, 01.08.2014.

ЯГП — Якуба Ганна Павлівна, 1926 р. н., нар. у с. Ялинці Градизького р-ну
Полтав. обл. Запис у с. Білецьківка Кременчуцького р-ну Полтав. обл. 20.05.2012.

Koval-Fuchylo I. M. Vocabulary for the nomination of the method of resettlement from flood zones (on the material of oral memories of resettlement).

The article is devoted to the analysis of vocabulary for the designation of the method of resettlement from flood zones in connection with the construction of hydroelectric power plants in Ukraine on the Dnieper and the Dnister. This is a continuation of the studies of displaced vocabulary, which is used by storytellers in their memoirs and which represents a verbal image of forced resettlement. The category in memoirs reveals the features of the vision of the experienced event by its participants, classifies the acquired experience. The names of the resettlement method can be divided into two main groups: folk and official nomination. The first group conveys the experiences of people as a result of the loss of a house, land, community, village, and the second group conveys a neutral attitude to the event of resettlement and flooding of the village. In other nominative groups (names of the reason for relocation, loci, characters), this division into folk and official vocabulary was less relevant, less pronounced in memories.

Keywords: *nomination, language picture of the world, forced resettlement, flooding, nomination of the method of resettlement.*

УДК 811.111'42

Козлова В. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

COOPERATIVE STRATEGY IN THE ENGLISH PARENTAL DISCOURSE

The paper focuses on the peculiarities of verbal and nonverbal implementation of cooperative strategy in the English parental discourse. A set of verbal and nonverbal means that represent the interrogation tactic, tactic of instruction, tactic of reassurance and the teaching tactic within the cooperative strategy in the English parental discourse are singled out and analysed. Verbal means of cooperative strategy implementation include conditional sentences, interrogative sentences, indicative and imperative constructions, modality of obligation, direct address forms, means of argumentation, numerical connectors. Nonverbal level of cooperative strategy realization in the English parental discourse is characterized by the use of prosodic, kinetic and tactile means that indicate the emotional state of communicators.

Key words: *cooperative strategy, interrogation tactic, tactic of instruction, tactic of reassurance, teaching tactic, verbal means, nonverbal means, the English parental discourse.*

The dominance of the anthropocentric paradigm predetermines a dramatic increase in investigation of discourse with focus on the principles of its typelagization as well as linguistic and extralinguistic particularities. In the frame of linguistic pragmatics and discourse theory recent studies concentrate on verbal and non-verbal means employed by speakers for strategies and tactics realization in different communicative situations. Questions have been raised about criteria for discourse typelagization.